

XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Evezov (1897-1961)*

Prof. Dr Mustafa ÖNER**

Özet: Muhtar Evezov, Kazak Türklerinin çağdaş edebiyatının kurucusu ve en önde gelen ismidir. Muhtar Evezov, Sovyet döneminde ortadan kaldırılan veya karalanan Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın, Mirjakıp Dulat, Magjan Jumabay, Mustafa Çokay gibi aydınların yanı sıra, ömrü boyunca Türkistan'daki Türk edebiyatının SSCB döneminde varlığını sürdürmesi, yeni kuşaklara ulaşacak biçimde yayımlanması ve üniversitelerde araştırma konusu hâline gelmesi yolunda çok emek veren bir yazar ve bilim adamıdır. Makalede yazarın hayat hikâyesinde Sovyet dönemi boyunca karanlık kalan noktalar, 1990'lı yıllarda yayımlanan yeni kaynaklara dayanarak ele alınmış ve eserleriyle bağlantıları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhtar Evezov (Avezov), Türkistan, Kazak, Kazak edebiyatı, Orta Asya, Stalin, Repressiya, Sovyetler Birliği

Türkistan'da Türk edebiyatı ve Türk dili, XX. yüzyılda, Sovyet çağında devam edebilmişse, bunun Muhtar Evezov gibi kalem erleri vardır. Pek çoğu dil bayrağını düşürmemek uğruna hayatlarını feda etmişken, Muhtar Evezov gibileri de hayatta kalmanın belki daha zor olduğu bir dönemi zorluklarıyla, acılarıyla yaşamışlardır.

Orta Asya'da önce askerî bir işgal olarak başlayan ve Sovyet devriminden sonra da “enternasyonal” başlığı altında süren Ruslaştırmanın önüne dikilen bayrak, edebiyat, dil, okuma, kendini ve dünyayı öğrenme, kısacası “millî aydınlanma” hâlinde var olmuştur. İşte bu yolla, Omarhan oğlu Muhtar'ın, Kunanbay oğlu Abay'dan alıp XX. yüzyıla ulaştırdığı bayrağın altında, Türkistan Türk edebiyatı yaşayabilmiş ve Cengiz Aytmatov gibi dünya çapında sevilen yazarlarımız Türk dünyasına hizmet edebilmiştir. Aytmatov'un kendisine “usta” bellediği Muhtar Evezov'un Türkistan'daki etkisini, Puşkin'in Rus edebiyatındaki etkisiyle karşılaştırması derin bir anlam taşır (bk. Aytmatov 1998: 382-390; Berdibay 1988: 47).

28 Eylül 1897'de, Semey'de, yani Kazaklığın merkezlerinden birinde doğan yazarın babası Evezov Omarhan'dır; ataları XIX. asrın başlarında buraya yerleşen Tobıktı uruğundandır. Yazarın dünya çapında tanıtacağı Kazak

** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / İZMİR
mustafa.oner@ege.edu.tr

akını Abay da bu Tobıktı uruğundandır. Abay Kunanbayulı'nın Kazak kültüründeki yerini ayrıca vurgulamaya gerek yoktur her hâlde. Ancak Muhtar için de bir başka yeri vardır; Evezov 1967'de yayımlanan on iki ciltlik külliyyatının girişindeki “*Meniñ Ömirbayanım*” başlıklı otobiyografisinde, bunu kendi ağzından şöyle anlatmıştır:

“Çocukluk çağım obada (*avılda*) geçti, dedemiz Evez bizzat okuma yazma öğretiyordu. Beş-altı yaşlarındayım. Bir gün akşam yemeğinden evvel yanına çağırdı, okumamı sınamak istiyor. İçinde *r* sesi olan bütün sözleri söyletmeye başladı. Bu sese dilin yatmıyorsa okumayı biliyorum deme hiç. Mesela en birinci ders Kuran'ın Bismillahirrahmanirrahim sözünü ezberlemekle başlar. Bu kadirli söze dilin dönmese buna hangi molla dayanır. Dedemin pek içine sinmedi galiba, ertesi gün yine aldı karşısına. Hâlâ aklımdadır: Baharın güzelim bir günü. (...) Ama bahar gününün bu kerameti çok geçmeden kayboldu. Dedemiz daracık alçak çadırına çağırıyor bizi. Elindeki kalın el yazmasını görür görmez niye çağırıldığını anlayıveriyorum. Eskisinden daha beter sıkılıyorum. Bana kitaptaki Arap harflerini göstermeye başlıyor. Birini söylemek yetse iyi, her biri ötekenden zor. Bu kitap Abay şiirlerinin mecmuası. Abay ile dost olan ve ozanın kabiliyetine hayran kalan dedem Evez, onun şiirlerini kitaplaştırıp bir kopya çıkarmış ve bize bununla okumayı öğretmek istiyor. Torunları büyük ozanın şiirlerini severek büyüsün diye düşünüyordu.”

Burada yazarın kendi ağzından da anlattığı gibi Muhtar Evezov okuma yazmayı, bir kültüre ulaşmayı, Abay'ı okuyarak başarmıştır. Ancak Abay'ı, Ahmet Baytursın'ın dediği gibi Kazaklığın “baş akını” olarak kabul etmesi (Baytursunulı 1996: 378-385) ve *Abaycılık* denebilecek kültürü geliştirmesi, sadece çocukluk nostaljisiyle açıklanamayacak kadar büyük bir bilinçtir.

“Onbir yaşıma geldiğimde babamdan ayrıldım. Beni Kasımbek öğretmen kendi himayesine aldı. Bu adam genç yaşında Kemaletdin Hazret'in bedduasına rağmen, medreseyi bırakıp Rus mektebine geçmiştir. Bu öğretmen beni de Semey'deki beş sınıflı şehir ortaokuluna soktu. Bizim Şıngıs ilçesinden tayin edilen bir bursu aldım. Çar Hükûmeti, Rus mektebinde tercümanlar ve devlet teşkilatının ufak tefek memurlarını yetiştirmek maksadıyla bozkırlı Kazaklardan burs için gereken harcı toplamaktaydı. Ancak Kazakların kendi çocuklarını mektebe vermeye pek rızası yoktu. Pederşahi aşiret kalıntıları ile molaların dedikodusu Rus mektebine bir güvensizlik duygusu veriyordu. Bundan ötürü, çoğu kimse, Rus mektebinin Kazak çocuklarının gavrulaştırılması için açıldığını düşünüyordu. (...) Ben Semey Öğretmenler Semineri'ni 1919 başlarında bitirdim ve Semey'de Sovyet

Hükûmeti yerleştikten sonra kamu hizmetine başladım. Önce Semey Vilayeti İcra Komitesinde, sonra da Orenburg Merkez Komitesinde çalıştım. Bu arada oyun yazarlığı ve gazetecilikte kalemimi denedim. 1922 yılı güzünde Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesine dışarıdan öğrenci olarak girdim. Çolpan dergisi ile bağlantı kurup burada eski Kazak obasındaki hayatın çelişkilerini anlatan birkaç hikâye yayımladım.”

Evezov'un yirmili yıllarda yazdığı *Korgansızdın Küni* (= Zavallının Hayatı, 1921); *Kim Kineli* (= Kim Suçlu, 1923); *Eskilik Köleñkesinde* (=Eskiliğin Gölgesinde, 1925) gibi hikâyelerinden, yazarın daha gençlik yıllarından beri, Kazak toplumunun zavallı hâlini, çektiği cefayı anlatma gücüne sahip olduğunu görmek mümkündür. Bunlarda Kazak obası, bozkır tabiatı güçlü bir realizm diliyle tasvir edilmiştir.

Yine o yıllara ait *Jetim* = Yetim (1925); *Juvandık* (= Şişmanlık, eserdeki mecaza göre “feodalizm”, 1926); *Barımta* (=Yağma, 1925) adlı hikâyelerinde halk içinden çıkan, sıradan insanların hayatı yansıtılmıştır. Yazar, *Okırgan Azamat* (=Okumuş Vatandaş, 1922) ; *Kiñeşil Boyjetken* (=Günahkâr Genç, 1925); *Sönip-Janu* (=Sönüp Yanmak, 1923) gibi bu türden hikâyelerinde, şehre gelip kültür kazanan Kazak gençlerinin hayatındaki değişiklikleri, ahlakî meseleleri anlatır (Düysenbayev ve Bazarbayev, 8-9). İlk hikâyesi olan *Korgansızdın Küni*'ndeki Gaziza adlı yetim kızla *Jetim*'deki Kasım adlı yetim oğlanın başkahraman olarak öne çıkması tesadüf olmamalıdır. Sovyet döneminin ilk yıllarındaki kıtlığın, açlığın ve yıllarca süren kargaşanın, gerçekçi edebiyat yolundaki genç yazarı etkilediği açıktır. Evezov'un yirmili yıllardaki edebiyatında, kadınların eşitliği konusuna da eğildiği görülmektedir: Anababasının istediği gençle evlenip kaderine boyun eğen kızı *Sönip-Janu* hikâyesinde anlatan yazar, *Üylenüv* adlı eserinde ise annesinin emrine karşı gelip sevdiği gençle kaçan bir kızı tasvir eder.

Evezov'un, yirmili yılların sonlarında yazdığı *Karaş Karaş Okıygası* (1927) ve *Kökserek* (1929) hikâyeleri, konu bakımından öncekilerde olduğu gibi, bozkırın adaletsiz sosyal yapısını ortaya koymuş olsa da, tasvir güzelliği bakımından, bu ikisi, diğerlerinden öne çıkar. Yazarın bu kahramanlarında psikolojik derinlikleri de yansıttığını görmek mümkündür. *Kır Suretteri* (1922) ve *Kır Engimeleri* (=Bozkır Hikâyeleri, 1923) gibi başlıca tabiat tasvirlerine ayrılmış hikâyeler yazan Evezov'un, edebiyatın zemininde, Kazak bozkırını tablolattığı göze çarpmaktadır (Öner 1998: 27-80).

Muhtar, bir yıl sonra, 26 yaşında genç bir yazar olarak Leningrad Devlet Üniversitesine gider ve 1928'e kadar orada okur. Bu eski payitaht, kütüphaneleri ve 1724'te Çar Petro'nun açtığı üniversitesi ve XIX. asrın ilk çeyreğinden beri gelişen İmparatorluk Bilimler Akademisi ile Doğu Avrupa'nın ve

Avrasya'nın önde gelen merkezlerindendi; 1920'li yılların, henüz Stalin damgasını yemeyen Sovyet döneminde ise, eski şarkiyatçılığın misyoner izlerine rağmen büyük bilginlerin oluşturduğu bir mahfel idi: A. N. Samoyloviç, K. K. Yudahin, S. İ. Rudenko gibi ünlü Türkologlar, 1925'e kadar Rusya Bilimler Akademisi diye anılan ve sonra yeni devletin tasarladığı şekliyle adı da "Sovyet Bilimler Akademisi" olan bu merkezde, araştırma tarihine geçecek çalışmalarını yazıyorlardı. Bu değişim, tam da Muhtar'ın orada bulunduğu yıllarda gerçekleşmiştir. Okuduğu filoloji bölümünde bilim disiplini alan Evezov, 1928'de Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesine asistan olarak gider. Kazak gencini Türkistan'ın o günkü kültür ve bilim merkezi çekmiştir. Bu, Rusya içinde kalan eski millî kültür merkezlerinden, diğer aydınların da, birkaç yıl içinde esmeye başlayacak devlet teröründen kurtulmak ve biraz gözden uzak kalıp nefes alabilmek için, Bakü ve Taşkent'e gitmelerine benziyor. Evezov'un iyi bilinen resmî biyografisinde veya "Meniñ Ömirbayanım"da bu tercihi dair bir bilgi yoktur. Bunun yanında, Sovyet sonrası araştırma literatürü ise, Evezov'un, Taşkent'te Orta Asya Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinde doktora çalışmasını bitirmesine az bir zaman kala 1 Ekim 1930'da tutuklandığını ortaya koymaktadır. Kazakistan'da uygulanan *repressiya* ("baskı, zulüm") üzerine çalışmaları olan Dosjan Dükenbay, Evezov hakkındaki belgelere dayanarak o dönemdeki takibatla toplam 32 kişinin "milliyetçilik, Alaş Ordacılık, basmacı faaliyet ve Japon ajanlığı" gibi suçlamalarla tutuklandığını belirtmektedir (Dükenbay 1997: 21).

Burada adı geçen Alaş Orda partisi, 1905'te gizli olarak kurulmuş ve 1905 Haziran'ında Karkaralı'da yapılan ilk kurultaydan sonra, 1917 ilkbaharına kadar faaliyetini gizli olarak devam ettirmiştir. Bu arada Alaşçıların *Aykap* dergisi ve *Kazak gazetesi* gibi süreli yayınlarda fikirlerini duyurma gayreti vardır (Oraltay 1973: 24-30). Alihan Bökeyhan'ın başkan seçildiği bu millî Kazak partisi ve hükûmeti, Kazak halkını, Rusya'da özerk bir cumhuriyet, bağımsız bir ülke hâline getirmek amacını gütmüştür. Millî Kazak kültürünün, Sovyet devrinin ilk on yılı boyunca bir çekirdek oluşturmasında Alaşçıların payı çoktur. 1917 İhtilali sonrasında gelişen sosyal hareketler çerçevesinde her türden süreli yayın çıkarken, millî aydın sınıfının olduğu bu dönemde Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın, Mirjakıp Dulat, Magjan Jumabay, Cahanşa Dosmuhamed, M. Tınışbay, Mustafa Çokay gibi lider şahsiyetler çok etkili olmuştur (Jurtbayev 1997: 136-137). 1920 yılı sonuna kadar süren Alaş Orda Hükûmeti, yapılan anlaşma çerçevesinde hükûmet liderlerine, asker ve subaylarına dokunulmayacağı teminatıyla Sovyetlere katılırken, Stalin'in iktidarını pekiştirdiği devirden itibaren ilk tutuklananlar ve ortadan kaldırılanlar ise onlar olmuştur (Oraltay 1973: 36).

Evezov'un tutuklamasında sorgulamayı yapan OGPU (KGB'nin eski adı) tarafından tutulan evrakta Muhtar Evezov'un "parti üyesi olmadığı, evli, iki çocuk babası olduğu ve maaşıyla geçindiği" kaydedilmiştir. Yazarın sorguda verdiği ifadeden şunları aktarmak istiyoruz:

"Baytursinov'u 1918 yılından beri tanıyorum. Kendisiyle 1922 yılından beri yakından tanışıyoruz. Orenburg'a iş için gittiğimde tanışmıştık. Tınışbayev ile 1922 yılının güzünde Taşkent'e geldiğimden beri tanıştık. Ayrıca Taşkent'te Dosmuhamet'le karşılaştık. M. Jumabayev'le de 1925 yılından beri tanışıyoruz. Postayla "Tabaldırık" adındaki edebî topluluğun deklarasyonunun yazılı olduğu bir mektup geldi. O mektupta "Alka" adıyla 6-7 kişiden oluşacak bir derneğin kurulmasının düşünüldüğü belirtiliyordu. Jumabayev, bu konudaki fikrinizi belirtin, uygun görürseniz bu gruba katılın diye yazmıştı. Bu deklarasyonun muhtevasından anladığım kadarıyla, dernek, serbest faaliyet göstermek ve yayınlar vasıtasıyla fikirlerini rahatça duyurmak hakkına sahip olmak istiyordu. (...) Jumabayev'le bu konularda mektuplaşıp yazarlar toplantısını gerçekleştirmek gerekir diye düşünürken "Alka"nın faaliyetleri kendi kendine yavaşlayıp bitti."

Belgeden bu bilgileri aktaran araştırmacı, sayfanın her yanına damlayan mürekkepten ve aceleyle yazılıp karalanan yerlerden, Evezov'da 'Bu yazdıklarım nasıl değerlendirilir' diye bir tedirginliğin sezildiğini söylemektedir (Dükenbay 1997: 22).

Yeni yayınlarla ulaştığımız bu noktada, biraz önce aradığımız "Evezov'un Taşkent'e gitmesi tesadüf müdür" sorusu da cevabını bulmaktadır:

"Leningrad Üniversitesini üstün başarıyla tamamlayan Evezov'un Taşkent'e gelmesinin esas sebebi doktora yapmak değildi. Kazak âlimlerinin, aydınlarının ileri gelenleri, 1920'li yıllardan başlayarak Taşkent'te toplanmaya başlamıştı. Çünkü burada "Çolpan", "Kedey Aynası" gibi yayınlar çıkıyordu. Moskova'dan taşınan Doğu halklarının ortak yayınevi de buradaydı. Başka bir ifadeyle, Taşkent o dönemde Müslüman halkların başkenti durumundaydı." (Dükenbay 1997: 34).

Genç Muhtar'ın yazar hâlinde oluşumunda, daha Semey'deyken Alaş Orda'nın gençler kolunu meydana getirmesi ve Jusupbek Aymavıt ile birlikte Abay dergisini çıkarması çok önemlidir. Şekerim Kudayberdi, Sabit Dönentay ve S. Toraygır gibi Kazak edebiyatının klasiklerinin toplandığı *Sarı Arka* gazetesi onun fikir yapısında ve yazarlığında önemli bir zemin olmuştur (Jurtbayev 1997: 136-137).

Sorgusunda “Edebî eserlerimde hiçbir zaman isyanı teşvik etmek istemedim.” diyen Evezov, fikir yapısı ile ilgili şunları eklemiştir: “Niye gizleyeyim, milliyetçilik duygusu bende vardı, eserlerimde yer aldı. Fakat bu hisler ve fikirler hiçbir zaman gizli kapaklı programlara dönüşmedi. Üniversitede, Marksist âlimlerin, sanatçıların eserleriyle derinlemesine tanıştığım dönemde sosyal fikirlerimin yavaş yavaş değişikliğe uğradığı, edebiyatla ve sanatla ilgili çalışmalarımın tamamen değiştiği malumdur.” (Dükenbay 1997: 25). Yazar cep defterinden koparılmış dört sayfalık notta kurşun kalemle şunları yazmış:

“Milliyetçilik suçlamasıyla hapse atılmamın üzerinden bir yıldan fazla zaman geçti. Bu konudaki suçlamaların hepsi kalemimden çıkan iki eserle *Endik Kebek* ve *Karaköz* isimli piyeslerimle ilgili. Bu piyeslerde geçmişin yüceltildiği, tarihî kahramanlara gösterilen saygının, bugünün gerçeklerinden daha yüksek olduğu doğrudur. Çünkü bugünün gerçeklerini geçmişle karşılaştırarak vermek doğrudur. Edebiyatla ilgili insanlar, Rus Çarlığı'nın bizi işgal ettiği döneme kadarki genel durumun daha iyi olduğunu bilirler. Edebiyat, tarih boyunca olduğu gibi bugün de cemiyetin şuurunu uyandırmaya hizmet etmektedir.

Mağan Jumabayev'in ‘Alka’ adlı edebî topluluğunda, Popov (sorgucu) yoldaşın şüphelendiği gibi düzen bozucu, belli kalıplara sokulan cemiyeti ters yöne götürecektir bir fikre rastlamadım. Böyle edebiyat platformları, Rus edebiyatında, Rus'un birçok edebî akımlarında, simbolistlerden başlayarak proleter kültür mektebine kadar eskiden beri vardır.” (Dükenbay 1997: 27-28).

29.10.1931 tarihinde bir dilekçeyle bütün durumunu, haksız yere suçlandığını anlatan Evezov'a altı ay hiçbir cevap verilmemiştir. 7 Mayıs 1932 tarihli kararla saliverilen yazar, hürriyetine kavuşsa da sosyalist toplum içinde “milliyetçi, karşı devrimci, burjuva” suçlamalarını yıllarca boynunda taşımış ve ancak Kazakistan SSC. Yüksek Mahkemesi'nin 28 Şubat 1958'de çıkardığı kararla “aklanmıştı”. Yazar 1 Ekim 1930 tarihinden itibaren başlayan 28 yıllık dönem boyunca repressiyanın gölgesi altında tutulmuştur.

Bu durumun Evezov'un daha sonra yazdığı eserlere nasıl yansıdığına dair ilgi çekici bir ayrıntıyı burada aktarmak uygun olur: Dönemin kaynaklarında, yazarın, Stalin'in dil, alfabe üzerindeki Sovyetleştirmelerine ve genel olarak kültürel temizliğe muhalif oluşuyla ilgili pek malumat yoktur. Ancak, 1993 yılında basılan, Prof. Dr. Mekemtas Mirzahmetov'un *Kazak kalay orıstandırıldı* (“Kazak nasıl Ruslaştırıldı”) adlı eserine dayanarak şu bilgiyi verebiliriz: *Enbekşi Kazak* gazetesinin 24.6.1931 tarihli sayısında basılan bir dörtlükte şu kayıt vardır:

“Arapşı, jana elipşi;

Eki jak bop tartıstı:

Ahmet, Eldes, Muhtarlar

Arapka jumsap bar küşti” (Mırzahmetov 1993: 22).

[Arap alfabesi yanlısı ve Yanalif (Latin) alfabesi taraftarları; iki taraf olarak tartıştı; Ahmet (Baytursun), Eldes ve Muhtar; Arap yazısına koyup bütün gücü...]

Prof. M. Mırzahmetov, Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını aldıktan sonra yayım imkanı bulan adı geçen kitabında, Evezov’un “*Akın Ağa*” adlı romanında otosansür uyguladığına da değinmektedir.

“Evezov, romanının 1951 baskısında şöyle bir ifade kullanmaktadır: ‘*Eski Rus kilisesinin akıllı ve bilgili temsilcileri misyoner İlminskiy, Ostroumov, büyük eğitimci misyoner Alektorov...*’ Yazarın, misyonerlik fikrinin tarihi hakkında çok malumatlı olduğu, halka yabancı bu ideolojik siyasetin maskesini sıyırmak niyeti sezilmektedir. Ancak günün şartları onu otosansüre mecbur etmiştir. Bunda tek adam diktatoryasının acı tadını bilen yazarın tecrübesi etkili olmuştur. Kendini iyice kontrol eden yazar, bu ifadede yer alan güçlü fikir çekirdeğini geliştirememiş ve Çarlık emperyalizminin çok zararlı, binlerce örneği olan misyonerlik siyasetinin köklerini ortaya koymasına çağının şartları izin vermemiştir. Bunu derin derin tahlil edip gerçekleri ortaya koysa, emperyalist hükûmetin düsturu hâline gelen siyasî maksatların Stalin tarafından tekrarlandığını apaçık göstermiş olabilirdi.” (Mırzahmetov 1993: 35).

Evezov’un edebî eserlerinin yanı sıra, bilim adamlığından da söz etmek gerekir. Kazak edebiyatı araştırmaları tarihinde, metin çalışmalarının ilk adımı, Abay’ın eserlerinin araştırılmasıyla atılmıştır. 1924’ten itibaren Abay’ın eserlerinin tam bir külliyatını yapmaya girişen Evezov, büyük ozanın mirasını derinden tahlil ederken, esas nüsha endişesinden kalkarak, tekstoloji disiplininin ihtiyacını ortaya koymuştur (Abay-Entsiklopediya 1995: 129-130). Bunun yanında, ömrü boyunca hiç uzaklaşmadığı öğretmenlik vasfı dolayısıyla, daha 1925’te, bir ders kitabı olarak “Kazak Edebiyatı Tarihi”ni yazar. Kazak edebiyatı öğretiminde bu ilk tecrübe çok etkili olmuştur (Tanabayev 1997: 73).

Kazakistan Bilimler Akademisinin üyesi olan Muhtar Evezov, Dil ve Edebiyat Enstitüsü içinde Folklor Bölümünün açılmasını sağlamıştır. Onun bu çerçevede, Türk dünyasının büyük destanı Manas üzerinde de katkısı büyük olmuştur. Daha otuzlu yıllar başında ilgilendiği bu destan hakkında, 1935’te, Rusça olarak yazdığı geniş monografi *Kırgızdın batırlık eposu Manas* (“Kırgızın kahramanlık destanı Manas”) adıyla Kazakçaya çevrilmiş ve ölümünden sonra çıkan ilmi araştırmalar cildinde yayımlanmıştır. Aynı kitaba

giren *Manas eposının halıktık nuskasın jasav kere* (“Manas destanının popüler baskısını yapmalı”) adlı makalesinde çağdaş halk bilimi metodlarının kullanıldığını görüyoruz. (Evezov 1962: 175 - 244). Cengiz Aytmatov, Manas Destanına karşı çeşitli suçlamaların yapıldığı bir dönemde, üstadı Muhtar Evezov’un “taş yaran bilgisi” ile destanı koruduğundan saygıyla söz eder (Aytmatov 1988: 389).

Evezov’un ve belki de bütün Kazak edebiyatının en büyük eseri olan *Abay Jolu*, aynı zamanda destan roman türünün de çığır açan ilk örneği olmuştur. Eserde, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Kazak halkı geniş bir şekilde tasvir edilirken, kahramanların hayatları da halkın tarihindeki karmaşık değişimlerle iç içe verilmiştir. Abay’ın içinden çıktığı toplumla mücadelesi, iyilikle zulmün çekişmesi, var oluşun elenmiş, süzölmüş gerçekliğini ifade etme problemleri destan romanda güzel bir üslupla yansıtılmıştır. “Abay Jolu”nda, büyük ozanın ferdi faaliyeti, devrin hayati meseleleriyle, nesillerin kaderinin çarpışması zemininde ifade edilir. Romanda, olayların objektif akışı, insanların kaderlerinin toplumun yaşayışına bağlılığı, beylerin şahsî statüsü, zalimliğin ortaya konması ile iyiliğin yüceltilmesi hayat gerçekliğiyle bir arada gösterilir.

Destanın olay örgüsünü kuran esas mecra, Abay’ın ve ona yakın çevrenin, toplumda hakim olan kişilerin şiddetine karşı mücadelesidir. Abay’ın başlattığı yenilikçi kuşağın halkın geleceği için cesur bir mücadeleye giriştiği anlar çoktur. Dışarıdan bakıldığında, romandaki her bir bölümün hikâyesi müstakildir; fakat bunları içeriden birleştiren esas bağlantı her zaman sezilir: İnsanlar için, halkı için acı çeken, güçlülere karşı, korkmadan mücadele eden Abay’ın hayatı, onun edebî faaliyeti, Abay’ın aracılığı ile çözülen meseleler. Romanın kuruluşu, Abay’ın uzun süren, güçlü *akınlık* (ozanlık) hizmetini tanıtmaya dayanmıştır. Romandaki esas figür olan Abay tipini yaratmakta, ozanın kendi eserlerinin çok yardımı olduğunu yazar bizzat ifade etmektedir. Romancı, büyük ozanın eserlerini doğuran şartların tabiatına derin bir sezgiyle yaklaşmış ve onun hayatına dahil olmuş gibidir. Abay, halkın gözünde hangi yüksek basamakta duruyorsa, roman da onun görkemli imajını o yüksek düzeyde göstermiştir (Kazak Edebiyeti 1992: 95-96).

“Abay Jolu” edebî bir eser olmaktan öte, her yönüyle bir Kazak ansiklopedisine dönüşmüştür: Bir filolog, onda, Kazak folkloru, Kazak edebiyatının temeli, sözlük yapısının gelişmesi hakkında bol malzeme bulabilir. Gündelik hayatta yaşayan veya artık unutulmuş gelenekler, avcılık, Kazak toyu ve ziyafet verme âdetleri vb... Bunların yanı sıra, eserin dili üzerinde de birçok çalışma yapılmıştır (bk. Janpeyisov).

Romanın ilk kitabı 1938-40 yılları arasında “Telgara” adıyla yazıldı. “Okudan Kaytkanda” ve “Kat-Kabatta” adlı bölümleri 1939 yayımlandı. 1940 sonbaharında “Telgara” adlı birinci kitap bitti, önce eski alfabeyle mat-

baaya verildi; fakat Kiril alfabesiyle dizilen eser, iki yıl aradan sonra 1942 yılı Temmuz ayında “Abay” adıyla çıktı. II. Dünya Savaşı şartlarında bir çok kültür ameliyatını yapan Sovyet devletinin tüm engellerine rağmen, Beysembay Kenjebayev matbaa elemanlarına gizlice bastırıldığı romanın ilk nüshasını Muhtar’a gösterince “Unutmayacağım, unutmayacağım, Abay’ı dirilttin.” diye ağlamıştır. 1947’de ikinci kitap, 1950’de de “Akın Aga” adıyla da üçüncü kitap çıkmıştır. Eser Sovyet sisteminin baskısına maruz kaldı ve büyük değişiklikler yapıldı. Tarihî olaylara, Abay’ın dünya görüşüne, göçebe hayatına, gelenek ve göreneğine, Kunanbay imajına karşı tahrik edici fikirler söylendi. Yazarın hayatı tehlikeye girdi ve esere 1951-54 yılları arasında yetersizlik verdiler, zorunlu olarak yazması gereken sınıf mücadelesi, zengin-fakir çekişmesi, Rus-Kazak dostluğu, milliyetçileri eleştiren olaylar, yalan idealleri savunan bölümler eklendi (Jurtbayev 1997: 146).

1953 yılı Haziran-Temmuz aylarında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Güvenlik Komitesi, Kazakistan KP Merkez Komitesinden, Muhtar Evezov’u hapsedmek için izin istedi. Kendisi için o kararın verileceği gün, güvendiği dostu SSCB milletvekili Kanibek Kunışbayev’in kimliğini kullanarak gizli şekilde, uçakla Moskova’ya gitti. Orada bazı etkili yazarların yardımıyla resmî olmayan bir siyasi sığınma almaya mecbur oldu. Takibat, siyasi baskı, provakatorlük bitinceye kadar Moskova Devlet Üniversitesinde profesör olarak çalıştı. Evezov eğer siyasi açıdan aklanmazsa veya hapse atılırsa, zaten 25 sene hapse mahkum olan hemfikir arkadaşlarına idam cezası uygulanacaktı. Bunu iyi anlayan Muhtar onları kurtarma amacına da ulaştı. 1954 başlarında Almatı’ya döndü, eserleri tekrar yayımlanmaya başladı. 21 Haziran 1961’de Moskova’da ameliyat sırasında vefat etti (Jurtbayev 1997: 150).

Muhtar Evezov’un, bu eseriyle, tek adam diktatörlüğü hâlinde gelişen yeni devletin şekillendirdiği Sovyet kimliği içine, millî bir çekirdek yerleştirdiğini anlayabiliyoruz. Zaten sevilen bir ozan olan Abay, artık Muhtar’ın bu romanı sayesinde bir millî bayrak olmuştur. Evezov’un sağladığı bu büyük birikim, kendi zor döneminde ve çağımızda, Rus olmayan Asyalı “Sovyet ulusları” için bir kalkış noktasıdır ve kendisinden sonraki kuşaklar tarafından değerlendirilmiştir, gelecekte de değerlendirilecektir.

Muhtar Evezov’un Başlıca Eserleri

Hikâyeler: (Muhtar Evezov’un 12 ciltlik külliyyatının 1. cildindedir) *Korgansızdın küni* “Kimsesizin hayatı” (1922); *Okıgan Azamat* “Aydın Yurttaş” (1923); *Kır Suretteri* “Bozkır Tabloları” (1922-1923); *Kır engimleri* “Bozkır sohbetleri” (1923); *Üylenüv* “Evlenme” (1923); *Sönip-januv* “Sönüp yanma” (1923); *Kim kineli* “Kim Suçlu” (1923); *Eskilik köleñkesinde* “Eskiliğin gölgesinde” (1925); *Jetim* “Yetim” (1925); *Barımta* “Ganimet” (1925);

Kineşil boyjetken “Suçlu Kız” (1925); *Bürkit aňşılığınıň suretleri* “Kartallı avcılık tabloları” (1925); *Karalı suluw* “Yaşlı güzel” (1925); *Juwandık* “İktidar” (1925); *Karaş – Karaş Okıygası* “Karaş Karaş Vakıası” (1927); *Kökserek* “Genç Kurt” (1929); *Üş kün* “Üç Gün” (1934); *Bilekke bilek* “Bilek Bileğe” (1934); *Kasenniň kubilistarı* “Kasen’in Değişimleri” (1934).

Denemeler: (Külliyat’ın 3. cildindedir) *Türkistan solay tuvgan* “*Türkistan böyle doğdu*” (1955); *Öntüstik saparınan* “*Güney seferinden*” (1959); *Amerika eserleri* “*Amerika izlenimleri*” (1964).

Romanlar: *Ösken örken* “*Yetişkin Filiz*” (1962) (Külliyat’ın 3. cildindedir) *Abay Jolu* “*Abay Yolu*” (1942-1947) (Külliyat’ın 4., 5., 6., 7. ciltlerindedir)

Piyesler: (Külliyat’ın 8.-10. ciltlerindedir) *Eñlik – Kebek* “*Allık – Kepek*” (1956); *Beybişe, Tokal* “*Hanımağa- Kuma*” (1923); *Karaköz* “*Karagözlü (Genç Kız)*” (1926); *Oktyabr Üşin* “*Ekim İçin*” (1933); *Tüngi Sarın* “*Gece Rüzgârı*” (1934); *Ayman – Şolpan* (1934); *Tas Tüle* “*Dört Yaşındaki Kartal*” (1935); *Sın Sagatta* “*Dar Vakitte*” (Zor Günde) (1941); *Kara Kıpşak Koblandı* “*Kara Kıpşak Koblandı Bahadır*” (1943); *Asıl Nesilder* “*Asil Nesiller*” (1969); *Bes Dos* “*Beş Dost*” (1947); *Alva* “*Helva*” (1953); *Asavga Tusav* “*Kısağa Tuşak=Bukağı*” (1957); *Abay* (1957).

Makaleler – İncelemeler: (Külliyat’ın 11-12. ciltlerindedir) *Adamdık negizi – eyel* “*İnsanlığın esası: Aile*” (1917); *Gılım tili* “*Bilim dili*” (1918); *Kazak okıgandarına aşık hat* “*Kazak aydınların açık mektup*” (1919); *Kazaktıñ kalam kayratkerlerine aşık hat* “*Kazak kalem emekçilerine açık mektup*” (1922); *Jalpy teatr öneri men kazak teatrı* “*Genel Tiyatro sanatı ve Kazak tiyatrosu*” (1926); *Kazakstan memleket teatrı* “*Kazakistan ülke tiyatrosu*” (1964); *Teatr, muzıka kadrı* “*Tiyatro müzik saygısı*” (1933); *Üzindiler* “*Parçalar*” (1934); *Jaksı piyesa – sapalı edebiyet belgisi* “*Güzel piyes: Kaliteli edebiyat işareti*” (1934); *Elübay Ömirzakov* (1936); *Puşkindi kazakşaga avdarı tecribeleri turalı* “*Puşkin’i Kazakçaya çevirme tecrübeleri hakkında*” (1936); *Kırgızdıñ batırlık eposı – Manas* “*Kırgız kahramanlık destanı Manas*” (1936); “*Manas*” eposının halıttık nuskasın jasav kerek “*Manas destanının popüler baskısını yapmalı*” (1959); *Yevgeniy Oneginniñ kazakşa nuskası turalı* “*Yevgeniy Onegin’in Kazakça baskısı hakkında*” (1937); *Meñgi jasyatın akın – Şota Rustaveli* “*Ebediyen yaşayan ozan Şota Rustaveli*” (1937); *Kazak sahnasındaki avdarıma piyesalar* “*Kazak sahnesindeki tercüme piyesler*” (1937); *Jumbak Turalı* “*Bilmece hakkında*” (1938); *Kazak halkının eposı men folklorı* “*Kazak halkının destanı ve folkloru*” (1939); *Abay jayın zerttevsilerge* “*Abay konusunu araştıranlara*” (1940); *Kazak edebiyetiniñ tariyhın jasav meseleleri* “*Kazak edebiyatı tarihini hazırlama meseleleri*” (1948); *Elişer Navaiy* (1948); *Ertegiler*

“Masallar” (1948); “Kozı Körpeş – Bayan Suluv” (1927); “Kız Jibek” (1948); Aytıs ölenleri “Atışma türküleri” (1948); Keybir ult jazuvşılarınıñ romandarı turalı “Başı millî yazarların romanları hakkında” (1962); Ebdilla Tecibayev (1949); İbray Altınсарın – Kazak medeniyetiniñ zor kayratkeri “Kazak kültürünün büyük emekçisi İbray Altınсарın” (1938); Til jene edebiyet meselesi “Dil ve edebiyat meselesi” (1951); Öner örinde “Sanat hedefinde” (1952); Dramaturgiya zañı turalı keybir oylar “Dramaturgluk kuralları hakkında bazı düşünceler” (1953); Abay romanınıñ jazıluv jayınan “Abay romanının yazılması durumu” (1955); Körkem avdarmanıñ keybir teoriyalık meseleleri “Estetik çevirinin bazı teorik meseleleri” (1955); Meñgilik kepili “Ebediyet teminatı” (1955); Ömir men şıgarma “Ömür ve eser” (1956); SSSR halıqtarı edebiyetiniñ örkendevi “SSCB halkları edebiyatının gelişmesi” (1962); Abay (İbrahim) Kunanbayulı (monografiya) (1959); Zaman şartı (1960); Kazirgi roman jene onıñ geroyı “Çağdaş roman ve kahramanı (1961).

Notlar

* Bu çalışmada kullanılan Kazakça kaynakların çoğu, Hocam Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın kullanımımıza açtığı müteveffa Macar Türkoloğu İstvan Mandoky Kongur'un ve değerli dostum Maksut Jakıp'un armağanlarıdır. Onları saygıyla anıyorum.

** Prof. Dr. Beysembay Kenjebayev (1904 -1987), edebiyat araştırmacısı, yazar, mütercim, filolog. Özellikle Abay'ın eserlerinin incelenmesi ve yayımı üzerinde çok çalışmıştır. (bk. Abay – Ensiklopediya, 276).

Kaynakça

- Abay - *Ensiklopediya* (1995), Almatı: “Atamura”.
- Aytmatov, Çingiz (1988), *Biz düynönü canırtabız, düynö bizdi canırtat* (Makalalar, Mayekteşüülör, Süylöngön Sözder) Frunze, 382-390.
- Baytursunulı, Ahmet (1996), “Kazakların Başşairi” (Aktaran: M. Öner) *TDK Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 378-385.
- Berdibay, Rahmankul (1997), “İlk Kazak Epopesi Büyük Bedii Abide” *AÜ Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 14.
- Dükenbay, Dosjan (1997) “Muhtar Evezov Davası” (Aktaran:Kayan G.) *Bilig*, 5.
- Düysenbayev, I – Bazarbay, M. (1967), *Muhtar Omarhanulı Evezov, Şıgarmalar*, birinşi tom, Almatı.
- Evezov Muhtar (1962), *Vakit jene Edebiyet*, Almatı.
- Janpeyisov, Erbol (1976), *M. Evozovtıñ “Abay jolı” epopeyasınıñ tili*, Almatı.
- Jurtbayev, Tursın, (1997) *Muhtar Omarhanoğlu Awezov (1897-1961)*, Muhtar Awezov Hakkında Makaleler, Haz. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara: Bilig yay.
- Kasenov, Kayırjan – Törehanov, Emirhan (1994) “Kızıl Kırgının Meşhur Kurbanları” (aktaran: Hatice Şirin) *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 113-117.

- Kazak Edebiyeti* (1992), Jogarı klass okuvşıları men abiturientterge arnalğan, Almatı: “Atamura”.
- Kazak tiliniñ túsindirme sözdigi*, Almatı. I:1974, 695; II:1976, 695; III:1978, 671; IV:1979, 671; V:1980, 639; VI:1982, 623; VII:1983, 671; VIII:1985, 591; IX:1986, 559; X:1986,510.
- Mırzahmetov, Makemtas (1993), *Kazak kalay orıstandırıldı*, Almatı.
- Oraltay, Hasan (1973), *Alaş – Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası*, İstanbul.
- Öner, Mustafa (1998) “Muhtar Evezov’un Jetim Hikâyesinde Dil – Söz Dökümü Üzerine Yorumlar”, *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araşırmaları Dergisi*, IX, İzmir, 27-80.
- Shnitnikov, Boris Nikolayeviç (1966) *Kazakh-English Dictionary*, London –The Hague –Paris: Mouton Co.
- Tanbayev Ömir (1997), “Muhtar Evezov:Eğitimci Alim”, *Bilig*, 5.
- Tüymebayev Janseyit (1991), *Kazak tili (grammatik anıktağış)*, Almatı.

The Monument of XXth Century Turkestan Literaturel Muhtar Evezov (1897-1961)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER*

Özet: Muhtar Evezov is the establisher of the modern Kazakh literature and the most important name of the mentioned field. Muhtar Evezov is a writer and a scholar who had laboured to keep alive the Turkic literature in Turkestan at Soviet era with the other authors and scholars, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın, Mirjakıp Dulat, Magjan Jumabay, Mustafa Çokay, who had got killed or slandered by the Soviet regime. He had also put forth great efforts for publishing the Turkic literature sources throughout his life, aiming to convey them to the new generations as well as targeting to constitute Turkic literature as a researching area at universities . In this paper, obscure points of his biography that had encountered the Soviet period is evaluated by using the new publications which were published after 1990's, namely collapsing of the Soviet Union.

Anahtar Kelimeler: Muhtar Evezov (Avezov), Turkestan, Kazakh, Kazakh literature, Central Asia, Stalin, repression, Soviet Union

* Ege University, Faculty of Letters / İZMİR
mustafa.oner@ege.edu.tr

Памятник Литературы Туркестан 20. столетия: Мухтар Ауезов (1897-1961)

Доцент Доктор Мустафа Онер*

Резюме: Мухтар Ауезов один из передовых имён и основатель современной литературы Казахо́в. Мухтар Ауезов учёный и писатель проделавший огромную работу на пути распространения на новое поколение и становления Тюркской литературы объектом исследования в университетах, а также продолжения Тюркской литературы в Туркестане во времена СССР на протяжении всей жизни наряду с такими просветителями как Мустафа Чокай, Магжан Жумабай, Мыржакып Дулат, Ахмет Байтурсын, Алихан Бокейхан очернённые или изжитые в период Советского Союза. В статье рассматриваются тёмные точки биографии писателя во времена СССР, основанные на новых источниках, опубликованных в 1990х годах и оценивается их связь с его произведениями.

Ключевые слова: Мухтар Ауезов(Авезов), Туркестан, Казах, Казахская Литература, Средняя Азия, Сталин, репрессия, Советский Союз

* Эгейский Университет Факультет Литературы/ Измир
mustafa.oner@ege.edu.tr